

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ПРИРОДНО-ПРАВОВОГО І ПОЗИТИВНО-ПРАВОВОГО ПРИНЦИПІВ ПРАВОРОЗУМІННЯ

Кардинальні зміни у світі і сучасному суспільстві, які відбулися в другій половині ХХ — початку ХХІ ст.ст. і продовжуються нині, з необхідністю зумовили підвищену увагу до загальних поглядів до праворозуміння, яке в сучасних умовах повинне відповідати новим суспільним умовам і вимогам наукового знання. В Україні однією з сучасних тенденцій розвитку загальнотеоретичного правознавства є фундаменталізація його методології і, як відзначають вітчизняні вчені, останнім часом науковці демонструють підвищену увагу до категорії «праворозуміння» [4, с. 11-17]. Все це свідчить про актуальність проблеми, яку Ю. Шемшученко характеризує наступним чином: «До першочергових завдань, що стоять перед вітчизняною юридичною наукою сьогодні, відносяться завдання методологічного характеру, які поєднують теоретичний вимір проблеми з її практичним значенням. Важливим є також вектор для ефективного правового розвитку, що враховує вимоги, пов'язані з інтеграційними, глобалізаційними зрушеннями та національно-культурними, ментальними особливостями» [8, с. 7].

Процеси, що відбуваються в сучасному світі, потребують глибокого і всебічного аналізу основних принципів права, предмета і методів відповідних теорій права і його цінності й, водночас, ефективності впливу права на людину та її розвиток. Ґрунтовний аналіз вказаних процесів зумовлює дослідження на новому етапі основних історичних аспектів філософії праворозуміння. Тому метою даної роботи є розгляд, насамперед, в історичному розрізі розвитку основних філософських концепцій праворозуміння, його природно-правового і позитивно-правового напрямків, а також в цьому контексті деяких аспектів розвитку вітчизняної правової науки.

Прагнення зрозуміти закони людського буття через призму права виникло ще в Стародавньому світі. Уявлення про зміст права з'являється вже у ранньокласовому суспільстві, де починають розмежовувати природні (незмінні) і людські (змінні) закони. В той час серед мислителів з'являється думка про однакові природні потреби людей. Наприклад, Антіфонт (близько 400 р. до н.е.) стверджував, що за природою людські відносини в усіх відношеннях однакові як у варварів, так в еллінів, в усіх людей потреби від природи однакові [3, с. 4-5].

На думку стародавніх філософів, людина в суспільстві згідно справедливості роздається рівним за рівне і нерівним за нерівне. Цю тезу глибоко розробив великий грецький філософ та вчений Арістотель (384—322 рр. до н.е.). Він визначав закон як вираз справедливості, як міру, що усуває крайнощі, причому частина законів, на його думку, була не тільки твором мистецтва, а й відображенням законів природи [3, с. 271]. Арістотель був переконаний, що з огляду на політичний досвід стародавньої Греції, і охлократія, і олігархія однаково призводять, врешті-решт, до тиранії, диктатури, відкидаючи будь-яку справедливість (до речі, цю обставину слід урахувати і сучасним політикам). Правильна державна організація суспільства, яку Арістотель називає «політією», є поєднанням демократії та аристократії, що втілює в собі засади зрівняльної та розподільчої справедливості.

Ще більш виразно відносився до природного права римський державний діяч, філософ, юрист та оратор Марк Тулій Цицерон (106—43 рр. до н. е.). «Природний закон», на його думку, є джерелом і матеріалом людських законів. Закони встановлені людьми, вони мають також й інші джерела, а саме: державний лад, звичаї, традиції держави, відрізняючись між собою за цією ознакою. Природний закон розглядається Цицероном як мірило не тільки внутрішніх законів держави, а

й міжнародного спілкування. Він формулює такий важливий принцип міжнародного права, як *pacta sunt servanda* (угоди повинні виконуватися).

Римське законодавство, що спиралося на правовий досвід римської республіки, було розроблене класиками юриспруденції — Гаєм, Павіаном, Павлом, Ульпіаном, Модестініаном. Римські юристи виокремлювали три частини римського права: природне право (*ius naturale*), право народів (*ius gentium*) і право громадян або цивільне право (*ius civile*). Природне право, його зміст і значення давньоримські юристи визначають у своїх висловах. Так, Павел вважав, що за природним правом всі народжуються вільними. Природне право він визначив, як те, що завжди є справедливим і добрим. Ульпіан казав, «природа навчила всіх живих істот, тому що це право властиве (не лише) людському роду, але є загальним для всіх тварин, які народжуються на землі, на морі, а також для птахів». Юрист Гай природне право визначив як «право, що природний розум встановив між усіма людьми» [1, с. 43].

Праворозуміння, що мало в своїй основі ідеї природного права, розвинуті Цицероном і класиками римської юриспруденції, продовжують слугувати джерелом розробки норм справедливого правопорядку людських відносин, без яких не може обійтися на сьогодні жодне суспільство і без яких не може існувати жодний міжнародний правовий устрій.

В середні віки до певної міри спостерігається спад у розвитку філософської думки. В Європі поширюється християнство і церква своїм авторитетом придушує будь-яку філософську думку, яка не співпадає з церковними, релігійними догматами. В цей час повернення до вивчення римського права пов'язане, передусім, з діяльністю юристів Болонського університету в Італії.

Період відродження та реформації характеризується значною активізацією розвитку філософії праворозуміння. Певного впливу на розвиток правової думки надали, зокрема, Нікколо Макіавеллі (1469 — 1527), Мартин Лютер (1483 — 1545), Жан Кальвін (1509 — 1564) та ін. У вченні протестантських авторів XVI ст. ідея природного права, як і в середні віки, мала теократичний характер, але особливість полягала в тому, що вони ставили авторитет Біблії вище авторитету римського права.

Праворозуміння Нового часу пов'язується насамперед з розвитком економіки та зростанням ролі держави. В університетах починають викладати національне право, починає відновлюватися вчення про природне право, яке поступово звільняється від богословських трактувань.

Правова ідеологія того часу мала в своїй основі філософію раціоналізму Рене Декарта, який вважав розум головним джерелом пізнання. Розвиток праворозуміння цього часу пов'язаний з діяльністю плеяди видатних мислителів, таких як Г. Гроцій (1583 — 1645); Ф. Бекон (1561 — 1626); Т. Гоббс (1588 — 1679); Дж. Локк (1632 — 1704); Б. Спіноза (1632 — 1744); Г. Лейбніц (1646 — 1716).

Закони — це норми природного права, які підкріплені силою держави. Ідеї природного права набули розвитку у працях Б. Спінози, який стверджував, що світові закони поділяються на закони природи і закони держави. Свобода є пізнанням необхідності, вона протистоїть примусу і насиллю.

Збалансовану і систематичну політико-правову доктрину, основою якої є права людини, запропонував Дж. Локк. Він розробив учення про комплекс невідчужуваних прав особи, до яких належать право на життя, свободу та власність. Він визнає невідчужуваність усіх основних свобод людини [5, с. 20].

Теорія природного права набула глибокого обґрунтування в класичній німецькій філософії кінця XVIII — початку XIX ст.ст., насамперед, у працях І.Канта і Г.Гегеля.

Від І. Канта розпочинається традиція раціонального природного права, він вибудовує структуру захисту прав людини, з якої розвивається система права як регулятора суспільного життя. За І. Кантом, необхідною умовою існування громадянського суспільства є дія принципу «дозволено все, що не заборонено законом», а не «все, що не дозволено законом, — заборонено». Він вважає причиною суспільного неблагополуччя надлишок свободи держави та інших політичних інститутів щодо цивільного суспільства та людини. Природне право за І. Кантом спирається на апріорні принципи, які диктує розум, позитивне право залежить від законодавця — тому природне право — критерій для позитивного.

За Гегелем право розвивається від абстрактного до конкретного. Природне і позитивне право — це різні визначення одного поняття, яке розглядається як свобода (ідея права), як ступінь і форма свободи (особливе право), як закон (позитивне право). Поняття права має філософське значення (свобода, як усвідомлена необхідність) і прикладне значення як нормативне оформлення права, яке склалося в конкретних історичних умовах.

Відносно подальшого розвитку філософії праворозуміння О. Лейст зазначає, що в XIX ст. позитивізм відмежувався від природного права і відхилив філософію права, в якій ідеї природного права отримали найвище теоретичне узагальнення і розвиток. Загальна теорія права склалася в другій половині XIX — початку XX ст.ст. на основі узагальнення висновків і досягнень юридичного позитивізму. З самого початку юридичний позитивізм принципово заперечував інше право, ніж позитивне (звідси саме назва напрямку) [3, с. 272-274].

Розвиток і поширення юридичного позитивізму в країнах Європи обумовлено розвитком капіталізму.

Найбільш широке обґрунтування юридичний позитивізм одержав у праці німецького юриста К. Бергбома «Юриспруденція і філософія права» (1892 р.). На його думку, теорія права повинна займатися тільки об'єктивно існуючим правом, заснованим на правотворчих фактах, тобто на законодавчій діяльності держави [2, с. 494-498].

Догма права, що обґрунтована юридичним позитивізмом, має першочергове значення для правозастосовної діяльності, особливо в періоди стабільного розвитку громадянського суспільства. Формально-догматичний метод, ретельно розроблений й обґрунтований юридичним позитивізмом, лежить в основі законності правозастосовної практики. На базі юридичного позитивізму складалася загальна теорія права.

Негативними рисами юридичного позитивізму О. Лейст, зокрема, вважає наступні: відмова від філософських підходів до права перешкоджає критичному підходу до права та його вдосконаленню і розвитку; теорія юридичного позитивізму базується на припущенні, що держава є правовою, однак це припущення, на його думку, неодноразово спростовувалося практикою; незважаючи на досягнення юридичного позитивізму щодо обґрунтування законності і правопорядку, разом з теорією природного права була ним відкинута і проблема прав людини, а сама людина в праві розглядалася у зв'язку з текстами законів, а не виходячи із природи самої людини.

У теорії філософії права є загальні ідеї, обумовлені сутністю, природою права: всі філософи права виходили з того, що правом або законом, як і в загальній теорії права, є загальне правило поведінки, обов'язкове для всього суспільства; важливою темою і філософії права, і загальної теорії права є стабільність права і закону, що забезпечує в суспільстві порядок і безпеку.

О. Лейст резюмує, що різні напрямки філософії права по-різному обґрунтовують неоднакові соціальні ідеали і роль права в їх досягненні й підтримці [3, с. 274-280].

Процеси загальносвітового характеру на рубежі XX–XXI ст.ст. спричинили ряд суттєвих змін у розвитку людства і торкнулися всіх сфер соціальної дійсності, зокрема правової [6, с. 3]. Однією з сучасних тенденцій розвитку вітчизняного загальнотеоретичного правознавства є фундаменталізація його методології.

Сучасні тенденції у зміні об'єкта й, відповідно, предмета загальнотеоретичної юриспруденції обумовлюють питання про стан її методології та визначають основні напрямки вітчизняної правової науки. До таких тенденцій передусім належать глобалізація, деформалізація й антропологізація [7, с. 21].

В цьому відношенні стосовно розвитку правової науки в Україні необхідно відзначити підвищену зацікавленість до вивчення закономірностей виникнення, функціонування й розвитку загально-соціальних прав, свобод і обов'язків людини.

Таким чином, в сучасному українському правознавстві у зв'язку зі змінами в суспільстві поширюється філософське розуміння права, що пов'язується з такими цінностями, як свобода, рівність, справедливість, права та свободи людини. Всі ці філософсько-ціннісні виміри права нині в Україні стверджують принцип верховенства права, яке є виразом загальнолюдських цінностей та проявом розвитку правової культури суспільства.

Використана література:

1. *Історія* вчень про державу і право: [підручник] / [за ред. Г. Г. Деміденка, О. В. Петришина]. — Х.: Право, 2008. — 240 с.
2. *Бергбом К.* Юриспруденція і філософія права / К. Бергбом // Антропология мировой мысли в 5-т. — Т. 3. Европа. Америка. XVII — XX вв. — М.: Мысль, 1999. — 829 с.
3. Лейст О. Э. Сущность права. Проблемы теории и философия права / О. Э. Лейст. — М.: Зерцало, 2008. — 340 с.
4. *Онщенко Н. М.* Сучасне праворозуміння (еволюція терміно-поняття «право» та «права» як явища соціальної дійсності) / Н. М. Онщенко // Альманах права. Праворозуміння та правореалізація: від теорії до практики. Науково-практичний юридичний журнал. Випуск 2. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. — С. 11-17.
5. *Права человека в современном мире* / [под ред. Н. П. Рогозина]. — Донецк, 1995. — 292 с.
6. *Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток* / В. С. Журавський, О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Онщенко; [за ред. В. С. Журавського]. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — 296 с.
7. *Філософія права: проблеми та підходи: [навч. посіб.]* / П. М. Рабінович, С. П. Добрянський, Д. А. Гудима, О. В. Гришук та ін.; [за заг. ред. П. М. Рабіновича]. — Л.: Юридичний факультет Львівського національного ун-ту ім. Івана Франка, 2005. — 290 с.
8. *Шемшученко Ю. С.* Вступне слово / Ю. С. Шемшученко // Альманах права. Праворозуміння та правореалізація: від теорії до практики. Науково-практичний юридичний журнал. Випуск 2. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. — С. 7.

Васецький В. Ю. Історико-філософський аспект природно-правового і позитивно-правового принципів праворозуміння.

Розглядаються питання історичного розвитку філософських концепцій праворозуміння. Основна увага приділяється розвитку природно-правового і позитивно-правового напрямків. Відзначається поширення філософського розуміння права, що пов'язується з такими цінностями, як свобода, рівність, справедливість, права та свободи людини.

Ключові слова: історія і філософія праворозуміння, природно-правовий і позитивно-правовий підходи.

Васецький В. Ю. Историко-философский аспект естественно-правового и позитивно-правового правопонимания.

Рассматриваются вопросы исторического развития философских концепций правопонимания. Основное внимание уделяется развитию естественно-правового и позитивно-правового направлений. Отмечается распространение философского понимания права, которое связывается с такими ценностями, как свобода, равенство, справедливость, права и свободы человека.

Ключевые слова: история и философия правопонимания, естественно-правовой и позитивно-правовой подходы.

Vasetsky V. Historical and Philosophical Aspects of Natural Right and Positive Law Doctrines.

The article is dedicated to the issues of historical development of philosophical concepts of legal doctrines. The main attention is given to the development of natural right and positive law doctrines. The historical evaluation of natural right doctrine comes from the Ancient Greece and Ancient Rome, Medieval Europe, New Time, Classical German Philosophy from the end XVIII up to the beginning of XIX century. The basic features of historical development of positive law doctrines are noted. The article try to show the pros and contras of natural right and positive law doctrines. It was given the general ideas of the doctrines in legal philosophy.

It is indicated that one of modern Ukrainian general theoretical jurisprudence directions is fundamental methodology. The basic direction of Ukrainian legal science defines the following processes: globalization, non-formalization, anthropology.

It is specified in studying the origins, functioning and development of human rights. It is described the distribution of philosophical understanding of law in connection to the values like freedom, equality, justice, human rights. Pursuant to the conclusion nowadays the philosophical valuable factors strengthen leading legal principles that has not only theoretical, but also practical value for modern Ukraine.

Key words: History and philosophy of law doctrines, natural right and positive law doctrines.

